

Kutatás-fejlesztés – alkalmazott geográfia... helyi nézőpontból

Dr. Csatári Bálint, egyetemi docensnek, az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete nyugalmazott igazgatójának vissza- és előretekintő írása

„Nosztalgikus” bevezető

Elmúlt már három évtizede, hogy az akkori Bács-Kiskun megye vezetői és Enyedi György geográfus professzor Kecskemétre hívtak, hogy próbálkozzam meg az MTA keretei között egy kisebb méretű, komplex területi szemlélettel működő, a geográfia, a közgazdaságtan, a szociológia tudományos irányzatait ötvöző, a gyakorlati terület- és településfejlesztést, tervezést is szolgáló kutatócsoport megszervezésével.

Az 1980-as évtized hazai változásai és alföldi (kiskunsági) politikai-közéleti „hangulat” kedvező háttérrel adott ehhez az alkotó munkához. Településföldrajzi kutatásaink nyomán eltörölték az általános tanyai építési tilalmat. Új települések jogi önállóságát segítettük eredeti szociálgeográfiai felméréseinkkel. Jóval a rendszerváltozás előtt a modern európai településosztályozásokra építő módszeres kutatásaink alapján megírtuk a megye városait és falvait célzó normatív finanszírozás – mai, modern tudományos szóval élve – a helyi bázisú, lokális szemléletű, konszenzusokra építő fejkvóta-rendszer alapjait. A *Forrás* folyóirattal nagy hatású, a vidéket, annak környezetét, gazdaságát, társadalmát új szellemben bemutató tematikus számot sikerült megjelentetnünk. Szabó Zoltán *Szerelmes földrajzának* új, rövid változatát is próbáltam megírni. Külföldi vendégeink egymásnak adták a kilincset. Kérésük általában az volt: vigyük őket pl. Jakabszállásra, hogy a szakszövetkezetek, a háztájik és az egyéni tanyás gazdaságok, valamint falu komplex és harmonikus fejlődését tanulmányozhassák. S persze nem voltunk egyedül. Akkor szerveződött meg – ha jól emlékszem csaknem félszáz kutatóval – a korábban is híres Miklós- és Katonatelep bázisán, Kisfáiban az Országos Szőlészeti- és Borászati Kutató Intézet. Valóban világhírű volt a Mészöly Gyula kecskeméti paradicsomnemesítő akadémikus által alapított, de akkor már Balázs Sándor szintén nemzetközi hírű gombakutató professzor által vezetett, több mint 20 kutatóval, nemesítővel dolgozó Zöldségtermesztési Kutató Intézet. Kiváló műhelye működött az Erdészeti Kutató Intézetnek. Élénk kutatómunka folyt a megyei levéltárban és a múzeumban.

A kutatócsoportunk tehát ebben a „közegben” élte meg a gazdasági-társadalmi rendszerváltozást, amikor a munkánk iránti érdeklődés szinte tovább növekedett. Innen szerveztük a több mint száz kutató részvételével zajló két éves Alföld kutatási programot (1992-1994). A megye és a kistérségek tervezését megalapozó munkák születtek (1996-1998), majd a Duna-Tisza közti Homokhátság vízhiányának és a tanyák újabb problémáinak, sőt a Tisza völgyének vizsgálata is sorra került (1998-2005). Valójában a szerény közalkalmazotti kutatói béreinken felül a kutatócsoport működésének fokozatosan növekedő „rezsijét” – különös tekintettel a piacosodó árakra – sohasem fedezte az Akadémia ill. az állam. Így egyre inkább ellehetetlenült a valódi „tudástermelő” kutató munkánk. Mikor másfél évtizede másodszor jártam Finnországban, ahol a témánk szempontjából egy kis nép páratlan erejű, a tudományos munkát minden eszközzel támogató megoldásait láthattam, már egyértelműen érzékeltem: egyszer biztos „kifulladás”. Ott ezer aktív keresőre már akkor 12-14 kutató jutott, és a GDP egyre növekvő hányadát 2,5-3,0 %-át fordították kutatásra. (Magyar adat akkor 3-4 fő és 1% , jelenleg a finn ráfordítás 3,7 % és növekvő, nálunk változatlanul 1% !)

Néhány alapfogalomról

A tudományos kutatás és fejlesztés világa – különösen manapság – még egy kutató számára is szinte áttekinthetetlenül bonyolult rendszert alkot. A globalizáció (minő fontos szakszó ez a geográfusoknak) révén az előállított tudás, a valódi kutatások legfontosabb eredményei a világháló segítségével szinte pillanatok alatt eljutnak mindenhová. Tudósok százezrei – az adott résztémák legjobb szakértői – dolgoznak közös teamekben, gyakran csak „virtuális formában”, különböző földrészekben és országokban élve, videokonferenciákon azon nyomban megvitatva a megszülető legkülönbözőbb eredményeket. A tudományterületek is dinamikusan változnak. Új irányzataik sajátosak és az ún. határterületek felé mozognak, azokat foglalják el. Sőt olyan eset is előfordul, mint az általunk művelt tudomány – a geográfia – esetében tapasztalható, hogy a hagyományos, 2000 éves diszciplína „közepe” szinte kiürül. Pedig az ember és táj, a gazdaság, a település, a társadalom térbeli viszonyrendszere, kölcsönös kapcsolatai, „egyszerre” természet- és társadalomtudományos szintézist igénylő megoldásai nem kevésbé fontosak ma sem. Sőt jöhet még ránk olyan korszak, amikor a globális dolgok és folyamatok mellett a lokálisak (azaz a helyiek) is éppen olyan fontosak – ha nem fontosabbak – lesznek ismét. Talán éppen a tudástermelés (nota bene a tudásra alapozott termelés) vagy a máshol született tudományos eredmények okos honosításával, leleményes adaptációjával tudunk előrébb jutni onnan, ahol ma tartunk. Egy ekkora nyelvi közösség esetében, mint a mienk ez akár döntő fontosságú is lehet (a magas szintű, általános idegen nyelvi ismerettel együtt).

A tudomány nagy akadémiai területein (élő- és élettelen természettudományok, társadalomtudományok) belül kialakuló, sőt folyamatosan átalakuló tudományos szakterületek intézetei és tudós művelői nyilván más képzettséget, módszereket és nagyságrendekkel különböző kutatási forrást igényelnek. A verseny világméretben is óriási. Az ún. technopolisokban (pl. San José a kaliforniai Szilícium völgyben, vagy Reading London mellett) akár 50 ezer kutató-fejlesztő él családjával, s alkot. Együtt. Együttműködve. Gyakran ún. „start up” cégeket alapítva visznek sikerre tudományos eredményeken, technikai újításokon, vagy akár csak egy jó ötleten alapuló megoldásokat. S nagyon fontos, hogy a modern és sikeres kutatók (és intézeteik, cégeik, országaik) mindig újabb és újabb megoldásokat keresnek, újabb kutatásokat indítanak, tartósan és nagy igyekezettel finanszírozzák a jövőt!

E fogalmak és folyamatok mögött persze mindig ott van a tehetséges, szorgalmas, kreatív, innovatív (ugyanakkor kétkedő és „kudarctűrő-képes”), egyre inkább nemzetközi csapatmunkára is alkalmas ember – a kutató. Különös, hogy a fentebb sorolt, jelzőkkel szinte leírhatatlan tudományos világfejlődésnek mégis ők a kulcsai. A tudományos sikerért, az elismertségért, a nemzetközi rang kivívásáért ma éppen úgy meg kell küzdeni, mint száz éve. A tudomány mindenki által megkövetelt hitelességének a kívánalmi vagy etikájának a szabályai sem változtak. A modern globális kutatás-fejlesztésnek is „nélkülözhetetlen” tényezője az innovatív, alkotó elmével bíró, tehetséges ember. Bár kétségtelen, hogy jelentős pénzforrások és korszerű technika – valamint nemzetközi kitekintő- és együttműködő képesség nélkül ma már nem boldogul senki. Ezért az olyan kicsi és közepes fejlettségű országoknak, mint a mienk nagyon fontos, hogy stratégiai kutatási irányok mentén haladva, akár erején felül fordítson a kutatás-fejlesztésre. Ahogy Klebelsberg Kuno tette anno. S tette ezt az államszocializmus vezetése is, aminek hatásaként még 15 éve is a ráfordításokhoz képest a magyar kutatók publikáltak a legtöbbet és a legnagyobb létszámarányban kiemelkedő fontosságú nemzetközi folyóiratokban.

Kutatás + fejlesztés = innováció

Kis túlzással a mai tudományos világ egésze leírható ezzel a „sajátos” egyenlettel. A tudományos kutatás finanszírozása lényegében hosszú távú befektetés, amely – bármilyen furcsa ez az állítás – bizony nem biztos, hogy minden esetben eredményt hoz. A tudománynak vannak

tévedései is. Sőt sokszor valaminek a cáfolatáért, vagy egy „nemleges” eredményért pontosan ugyanannyit kell dolgozni, mint a közvélemény szemében pozitívért, tehát azonnal alkalmazhatóért. A mai világunk működése már olyan, hogy nem is minden dolog működését tudjuk, csak alkalmazzuk azokat. Régen, még mikor a „gépek világa” megkezdődött, nagyjából minden érdeklődő értette hogyan működik a gőzgép, vagy az autó. Ma már szinte ösztönösen mozgatjuk a kurzort a képernyőn, és – valljuk be őszintén – eszünkbe sem jut, hogy hány villamosmérnök, informatikus, programozó kutató-fejlesztő munkája teszi ezt lehetővé. Ezért nehezen érthető napjaink gyakorta észlelhető (és néha egészen durva) tudományellenessége. Tanulmány van már ezerszám. De a probléma mégsem oldódott meg. Hangzik gyakran. Arról persze nem esik ugyanígy szó, hogy például a döntéshozók adtak-e valaha egy fillért is a tanulmányokban leírt és tudományosan megalapozott, helyes javaslatok kipróbálására, megvalósítására. A tudomány szükségképpen, mondhatni lényegéből fakadóan széles és nagy távlatai nem esnek egybe a politika szűk és rövidebb távú érdekeivel. Ezt oldja/oldhatja fel az innováció, amit én egyszerűen fogalmazva újító/megújító képességnek, illetve az ezt szolgáló közös/közösségi cselekedetek sorának tartok. Kis, apró dolog is hozhat értékteremtő megújulást. „Apró” tudományos eredményeket is lehet okosan és egyszerűen alkalmazni. Ilyennek tartom például a biogazdálkodást, a „természettel együttműködő” agrár-környezetvédelmet, vagy ilyen lehetne hazánk környezet-(barát)ipari fejlesztése. Például a geotermikus energiánk nemcsak (gyógy-)fürdési célra való hasznosítása. Kevés nyersanyagunk van. Csak sok szellemi termék, azaz innovációra alkalmas ötlet, eredmény segítségével lehetünk képesek plusz értéket hozzátenni ahhoz, amink van. A híres dán bútorigar nem a helyi fára alapoz. A lego sem. Talán ilyen gondolkodásmóddal lenne sikeres keresnivalónk az épülő szegedi lézerközpontban, vagy a paprika- és paradicsomnemesítésben (ismét!). Nem tudom. Kutatói kétségeim számosak.

A nemzeti tudományokról

Végtelenül izgalmas kérdés, hogy a fentebb említett néhány műszaki-technikai tudomány mellett (pedig az orvosi és a gyógyszerkutatásokról, világhírű matematikusainkról még nem is tettem említést) hol van a helye a gyakran és nem mindig okosan „nemzetinek” nevezett tudományoknak. A történelemnek, a földrajznak, a nyelv- és irodalomtudománynak stb., amelyeket mindenképpen anyanyelvünkön (is) kell művelni. Mert a „minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, idegenen sohasem”¹ híres mondás valóban igaz és hallatlanul fontos is. Sajnos azt is olvastam valahol, hogy arányaiban kevesebb a magyar nyelvű internetes tudás-tartalom, mint ahányan ezt a nyelvet beszéljük. Nagyon fontos tehát, hogy anyanyelvünk művelése a legkülönbözőbb tudományokon keresztül is folyjék. Hogy történelmi, néprajzi, gazdasági, társadalmi, földrajzi, politikai, azaz – együtt tekintve – kulturális önismeretünk is folyamatosan gyarapodjék. Csak ezek segítségével lehetünk elismertek a világban. Kőrösi Csoma Sándorok és Teller Edék akkor szülehetnek ma is, ha sok ezren művelik azokat a tudományokat is, amelyek ma „látszatra” – súlyos kifejezés – haszontalannak tűnnek. Végtelen hiba bezárni tudományos intézeteket, mint ahogy az az elmúlt évtizedben hazánkban történt. Például a tájintézetek esetében. Sok évtizedes tartamkísérletek álltak le. Pedig az adott helyen ott volt a tudás, azt kellett volna kis segítséggel versenyképessé tenni.

Végül a mi alföldi kutatásainkról

Ma az MTA kis Rákóczi úti kutatóműhelyében, az MTA Regionális Kutatások Központja egykori Alföldi Tudományos Intézete² központjában is már csak harmad annyian dolgoznak, alkotnak, mint egy évtizede. Éppen a működőképesség határán. Három évtizednyi ott eltöltött – gyakran sikerrel, kevesebb kudarccal végzett – alkotó munka után sem gondolom úgy,

¹ Írta 1778-ban a *Magyarság* című cikkében Bessenyei György.

² Kecskeméten volt az egykori, mára teljesen átszervezett intézet központja. Az elmúlt öt évben megszűnt a szolnoki és a debreceni csoport, valamint a kecskeméti, az ország hét regionális kutatóhelyét kiszolgáló számítóközpont.

hiábavalóak voltak a kutatásaink. Az bizonyos, hogy a területi vagy regionális kutatások, a komplex geográfiai elemzések – igen sajátos módon az Európai Unióhoz történt csatlakozásunkhoz köthetően – ma pusztán a megszerezhető források szintjére „csökkentek”. Sok pénz megszerzését segítettük alkalmazott földrajzi kutatásainkkal, amit ugyan megköszöntek, de további megbízásokat már nem adtak. Vagy ha ún., európai kutatási projekthez csatlakoznak volt kollegáim, akkor csak a nagy országok nagy intézeteihez tudnak szerény (bár itthon nélkülözhetetlen forrást jelentő) hozzáadott munkával besegíteni. Az önismeretünket gyarapító, például a súlyos társadalmi vagy területi egyenlőtlenségeinkről szóló földrajzi kutatási eredmények bizony nem népszerűek. A „tükör” mást mutat, mint amit egyesek remélnék. Pedig egy ország vagy egy táj önismerete, sőt annak megújítása nélkül nincs jövő. Csak nagyon bizonytalan.

A rendszerváltás pillanatában járt nálunk a világ talán leghíresebb angol faluföldrajzos kutatója Paul J. Cloke. Hazatérte után remek kis esszét írt benyomásairól. Írásom végén ebből idézek: *A helyi önkormányzatok számára nélkülözhetetlen egy jól képzett szakemberekből álló tervezőgárda. Feladatuk olyan elfogulatlan módszerek kidolgozása lenne, amely egyszerre segítené mérsékelni a térbeli és a társadalmi esélyegyenlőségeket. A tervezőknek demokratikusan felelősségre vonhatóknak kellene lenniük, de hatáskörük révén felül kell, hogy tudjanak emelkedni a helyi politikai küzdelmeken, az átfogóbb feladatok végrehajtása érdekében. A tervezés szükségessége mellett elengedhetetlen, hogy a helyi önkormányzat a környezetében zajló változásokról részletes, hitelesen megkutatott információkkal rendelkezzen. Az elméleti kutatóknak nem csupán az alapfeltételeket kell megkapniuk a rurális térségek átalakulásával kapcsolatos változások magyarázatához, megbízást kell, hogy kapjanak az ezzel összefüggő szociális, gazdasági és kulturális problémák új megoldási lehetőségeinek és az azt kivitelezni képes mechanizmusoknak a kidolgozására is. Más szóval a rurális térségek kutatása egyszerre kell, hogy előremutató és leíró jellegű, a jövőt és a múltat egyaránt vizsgáló legyen, a kitűzött céljaiért elkötelezetten küzdjön, de az érintettek érdekeit tekintve technikailag maradjon elfogulatlan.* Majd végül így zárja gondolatait: *A kisebbség, a virágzó vállalkozások hasznélvezői meggazdagszanak. De hogyan biztosítható, hogy a rurális térségek lakóinak nagy többsége ne csak alkotórésze legyen az új rendszernek, hanem képes legyen a szabad piacra való áttérés feltételeiből következő kizsákmányolásnak is elejét venni? Ezek olyan kulcskérdések, amelyeket az egy hétig ott tartózkodó, futó látogató is feltehet, de amelyekre csak a magyarok válaszolhatnak.*³ Mi, remek fiatal kollegáim segítségével néhány esetben megkíséreltünk válaszolni. Például itt olvashatják: www.alfoldinfo.hu/tanyakutatas

Zárszó

„A világ maga nem ad információkat, hanem mi faggatjuk őt, hogy ez a teória helyes-e vagy sem... Azután elkezdjük vizsgálni a kérdéseket. Bár nem biztos, hogy valaha is eljutunk a tudományos igazság biztonságába.”⁴

³ Paul J. Cloke 1990: Társadalom és vidékiség. In: *Valóság*. XXXIII. évf. 6. szám. 81.

⁴ Karl Popper és Konrad Lorenz nyomán.